STOWARZYSZENIE EKONOMISTÓW ROLNICTWA I AGROBIZNESU
Roczniki Naukowe ● tom XVIII ● zeszyt 2

Piotr Cymanow

Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie

POTENCJAŁ MIGRACJI POWROTNYCH W ASPEKCIE MOŻLIWOŚCI ROZWOJU LOKALNEGO WIEJSKICH OBSZARÓW PROBLEMOWYCH

POTENTIAL OF RETURN MIGRATIONS IN THE CONTEXT OF THE OPPORTUNITIES FOR LOCAL DEVELOPMENT OF PROBLEMATIC RURAL AREAS

Słowa kluczowe: migracje powrotne, rozwój lokalny, obszary wiejskie

Key words: return migrations, local development, rural areas

JEL codes: O15, R11

Abstrakt. Przedstawiono wyniki badań przeprowadzonych na grupie migrantów zarobkowych przebywających za granicą, pochodzących ze środowisk wiejskich. W analizie skoncentrowano się na mechanizmach migracji powrotnych, ich potencjale i tendencjach zachodzących w środowiskach migranckich. Praca stanowi też próbę odpowiedzi na pytania dotyczące wpływu powrotów z wyjazdów zarobkowych na ożywienie gospodarcze i rozwój lokalny obszarów, z których wywodzą się osoby migrujące. Poddano ocenie kwestię równoważenia niekorzystnych skutków społecznych, wywoływanych przez znaczące odpływy poakcesyjne przez aktywizację gospodarczą tych terenów, determinowaną napływem środków pochodzących z migracji (tzw. *remittances*) oraz potencjalnym powrotem samych migrantów. Z przeprowadzonych badań wynika, iż połowa badanych byłaby skłonna do powrotu przy możliwości uzyskania dochodu w kraju na poziomie równoważnym kwocie 1500 euro miesięcznie lub niższej, co przy jednoczesnym relatywnie krótkim stażu w zakresie pobytu zagranicą (większość respondentów przebywa za migracji krócej niż 4 lata) stanowi istotną przesłankę w zakresie wzrostu skali migracji powrotnych. Warunkiem nasilenia tego procesu musi być jednakże zmniejszenie niekorzystnej dysproporcji w zakresie czynników wypychających względem bodźców przyciągających do powrotów.

Wstęp

Znacząca skala zarobkowych migracji poakcesyjnych, która wystąpiła w ostatniej dekadzie, doprowadziła do istotnej modyfikacji struktury demograficznej obszarów wiejskich. W literaturze przedmiotu relatywnie rzadko znajduje się jednak ocenę istotności wpływu procesów związanych z mobilnością przestrzenną na funkcjonowanie społeczności lokalnych. Tymczasem oddziaływanie przedmiotowych procesów odgrywa ważną rolę w procesach przeobrażeń, zwłaszcza w odniesieniu do terenów peryferyjnych. Warto przy tym pamiętać, że jedną z charakterystycznych cech procesów rozwoju gospodarczego Polski stanowią wyraźne różnice międzyregionalne, będące w dużej mierze pochodną wpływu procesów historycznych [Hryniewicz 2000].

Badania dotyczące rozwoju lokalnego akcentują złożoność procesów związanych z orientacją tzw. odrabiania zaległości przez rozwój, co wiąże się bezpośrednio z wielością celów, którym rozwój ma służyć, a także z uwarunkowaniami zarówno wewnętrznymi, jak i zewnętrznymi, którym podlega rozwój [Szewczuk 2011]. Jak wskazuje Andrzej Sztando [2013] „rozwój lokalny jest procesem wielowymiarowych zmian licznego zbioru różnorodnych elementów składających się na współczesne społeczeństwo, gospodarkę i środowisko, a także jeszcze liczniejszych powiązań między tymi elementami".

Pojęcie rozwoju lokalnego interpretowane jest z jednej strony jako kreowanie obszaru związanego z generowaniem nowych miejsc pracy, a z drugiej oznacza kształtowanie najlepszych warunków życia w środowisku lokalnym, doskonalenie organizacji, struktury i funkcjonowania systemu społecznego, przez właściwe wykorzystanie lokalnych zasobów rozwojowych [Parysek 1995]. Zdaniem Ryszarda Brola [1998] rozwój lokalny to „zharmonizowane i systematyczne działanie społeczności lokalnej, władzy lokalnej oraz pozostałych podmiotów funkcjonujących w gminie, zmierzające do kreowania nowych i poprawy istniejących walorów użytkowych gminy,

tworzenia korzystnych warunków dla lokalnej gospodarki oraz zapewnienia ładu przestrzennego i ekonomicznego".

Warto zauważyć istotną korelację pomiędzy czynnikami (bodźcami) rozwoju z ogólnymi warunkami rozwoju [Winiarski 1976]. O czynnikach rozwoju poszczególnych obszarów decydują bowiem stopień oraz skala wykorzystania występujących tam warunków rozwoju, takich jak np. poziom infrastruktury technicznej, bliskość węzłów komunikacyjnych czy możliwość pozyskania terenów pod inwestycje.

Zróżnicowany poziom rozwoju gospodarczego poszczególnych regionów i krajów ma także znaczący wpływ na procesy migracyjne, co związane jest w szczególności z tzw. zjawiskiem konwergencji, oznaczającym wyrównywanie się zarówno poziomu życia, jak i poziomu cen w różnych obszarach (krajach) [Duszczyk 1999]. Zasadniczym czynnikiem determinującym migracje z obszarów wiejskich jest istniejąca nierównowaga na rynku pracy oraz dysparytet dochodowy w rolnictwie względem innych obszarów gospodarki, co w sytuacji ogólnego spowolnienia gospodarczego stanowi naturalny impuls skłaniający mieszkańców tych terenów do wyjazdów zarobkowych [Cymanow 2010].

Pomimo postrzegania odpływów migracyjnych jako zjawisko niepożądane z punktu widzenia rozwoju lokalnego, warto zaznaczyć, że może ona z punktu widzenia zbiorowości wysyłającej (obszaru wysyłającego) przynosić efekty pozytywne. Każda migracja skutkuje bowiem zjawiskiem „importu" aktywów do zbiorowości – tak w postaci pieniężnej, jak i *w* postaci nowych doświadczeń i umiejętności. Istotą zarządzania procesami migracyjnymi w wymiarze lokalnym winno być zatem podniesienie atrakcyjności obszaru, z którego pochodzą i nakłanianie ich do lokowania środków na miejscu [Kluba 2010]. W sytuacji zainwestowania przynajmniej części tych środków, niesie to ze sobą możliwość aktywizacji gospodarczej oraz wprowadzenie pozytywnych zmian na lokalnym rynku pracy [Hirszfeld, Kaczmarczyk 1999].

Zgodnie z definicją Banku Światowego przez transfery zarobków emigrantów rozumie się łączny napływ w następujących kategoriach [Brzozowski, Szarucki 2010]:

– przekazów zarobków (ang. *workers' remittances*) – transfery od emigrantów, którzy przebywają poza granicami swojego kraju przez ponad rok,
– wynagrodzenia pracowników (ang. *compensation of employees*) – całkowite zarobki tych pracowników, którzy przebywają za granicą przez okres poniżej 12 miesięcy,
– transfery migrantów (ang. *migrant transfers*) – dobra i zasoby finansowe, przywiezione przez samych emigrantów podczas przekraczania granicy państwowej.

Transfery te w znaczący sposób mogą modyfikować lokalny układ gospodarczy, zarówno w postaci efektów mnożnikowych związanych z konsumpcją, jak i w sferze inwestycji bezpośrednich. Istotne jest, aby ten transfer zasobów pokrywał się w perspektywie czasu z nasileniem migracji powrotnych, co stanowiłoby gwarancję stabilności procesów rozwojowych gmin peryferyjnych.

Materiał i metodyka badań

Przedstawiono wyniki badań ankietowych przeprowadzonych w 2015 roku na próbie 150 osób (74 kobiet i 76 mężczyzn) przebywających na migracji zarobkowej. Dobór miał charakter losowy, ankietę przeprowadzono przy użyciu poczty elektronicznej. W grupie badanych osób dominowały osoby młode (do 24 lat – 34%, 25-34 lat – 46% populacji), osoby w średnim wieku stanowiły odpowiednio 7,3% (wiek 35-44), powyżej 45. roku życia reprezentacja stanowiła 12,3% ogółu. Respondenci rekrutowali się spośród mieszkańców gmin peryferyjnych – o znaczącym oddaleniu od ośrodków miejskich położonych na obszarze województwa małopolskiego i podkarpackiego.

Charakterystyka poakcesyjnych migracji zarobkowych

Liberalizacja rynków pracy związana z włączeniem Polski do struktur unijnych spowodowała zintensyfikowanie przepływów czynnika ludzkiego i nasilenie odpływów migracyjnych z obszarów uznawanych za mniej słabsze pod względem rozwoju gospodarczego. Wśród państw

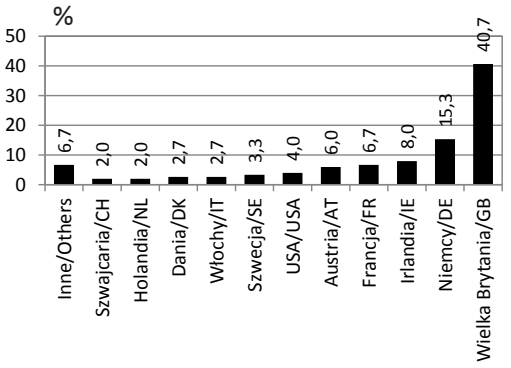

Rysunek 1. Miejsce pobytu na migracji
Figure 1. Place of stay during immigration
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych
Source: own study based on survey research

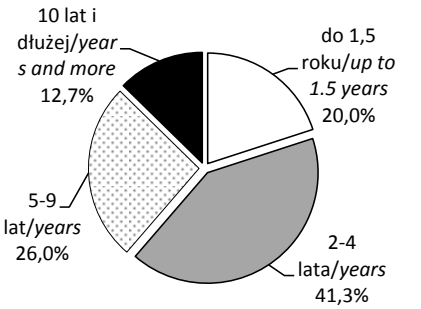

Rysunek 2. Długość pobytu zagranicą
Figure 2. Duration of the immigration
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych
Source: own study based on survey research

uczestniczących w procesach migracyjnych, jako obszary przyjmujące migrantów z Polski dominowały wiodące gospodarki europejskie, takie jak Wielka Brytania i Niemcy (rys. 1). Relatywnie niewielki udział odnotowały kraje skandynawskie, nikły był też odsetek osób decydujących się na wyjazd poza stary kontynent.

Analizując długość okresu przebywania migrantów zagranicą (rys. 2), warto zauważyć, że większość respondentów stanowiły osoby przebywające na migracji do 4 lat. Co siódmy badany pracował zarobkowo poza krajem dłużej niż 10 lat. Dowodzi to, że wśród migrantów dominowały osoby relatywnie młode, dla których często wyjazd zagraniczny stanowił jedyną możliwość zaistnienia na rynku pracy. Skłania to także do refleksji nad nieefektywnością polskiego rynku pracy, zwłaszcza w odniesieniu do wykazywanych przez badaczy różnic w skali regionalnej.

Wpływ migracji powrotnych na rozwój obszarów problemowych

Analizując procesy migracyjne badacze przedmiotu bardzo często posługują się kanonem praw opisujących mobilność przestrzenną ludzi, sformułowanym w XIX wieku przez E. Ravensteina. Jedna z zawartych tam zasad głosi że;: „każdy przepływ (*current, stream*) wywołuje równoważny przepływ powrotny (*counter-current, counter-stream*)" [Górny, Kaczmarczyk 2013, s. 14]. Można zatem domniemywać, iż obserwowany w minionej dekadzie znaczący odpływ migracyjny, którego doświadczyły obszary problemowe, może w przyszłości przyjąć kierunek odwrotny, choć zapewne dynamika tych zjawisk nie będzie tak żywiołowa i ulegnie znacznemu rozłożeniu w czasie.

W kontekście wcześniejszych obserwacji otwarte pozostaje zatem pytanie, na ile w perspektywie czasu rodzimy rynek będzie w stanie zaabsorbować ewentualnych migrantów powracających do kraju. Zasadne staje się również pytanie o warunki, na których będą mogli oni podjąć pracę. Zakładając korzyści pozapłacowe (powrót do swojego środowiska, opieka nad osobami starszymi, założenie rodziny) interesująca będzie odpowiedź na pytanie o potencjalny poziom zarobków determinujący podjęcie decyzji po powrocie do kraju.

Z analizy informacji przekazanych przez respondentów wynika, iż blisko 20% z nich byłoby skłonnych zaakceptować poziom dochodów w wysokości do 1000 euro, kolejne 29% badanych podjęłoby taką decyzję przy możliwości uzyskania dochodu na poziomie do 1500 euro. Wskazuje to na fakt, że poziom oczekiwań płacowych migrantów w konfrontacji z wysokością zarobków (zwłaszcza na stanowiskach specjalistycznych w wiodących krajowych ośrodkach gospodarczych) ulega stopniowemu zrównaniu. Może to w perspektywie skutkować pojawieniem się tendencji do wzrostu intensywności migracji powrotnych takie przypadki są już (zwłaszcza w odniesieniu do

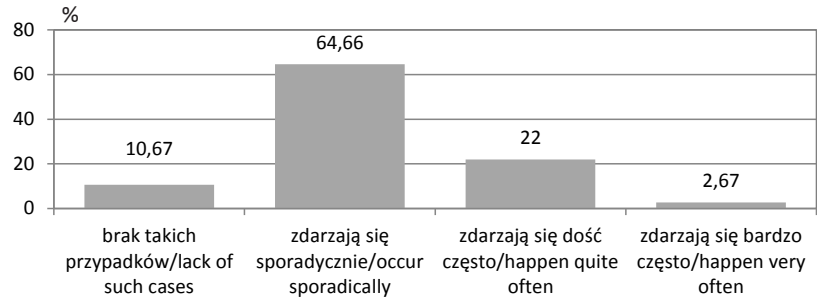

Rysunek 3. Intensywność decyzji wyjazdowych (powrotnych)
Figure 3. Intensity of the decisions to migrate (return)
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych
Source: own study based on survey research

niektórych branż) zauważalne. O ile niespełna 2/3 respondentów wskazuje na relatywnie rzadkie występowanie tego zjawiska (rys. 3), a co 10 nie spotkał się osobiście z tym zjawiskiem, o tyle w przypadku środowiska reprezentowanego przez niemal 25% badanych proces powrotów z migracji występuje dość często lub bardzo często.

Decyzja o powrocie z migracji zagranicznej stanowi z reguły wynik wielu czynników związanych z realizacją (całościową bądź częściową) założonych uprzednio celów. Jest też wypadkową aktualnej sytuacji zawodowej, finansowej, zdrowotnej i rodzinnej migranta. Jednym z elementów badania przeprowadzonego na przedmiotowej grupie respondentów było uzyskanie odpowiedzi dotyczących horyzontu czasowego przebywania na migracji i przesłanek skłaniających do powrotu (rys. 4). Blisko 15% pytanych stwierdziło, że w ramach pobytu zagranicznego realizują oni plan związany z uzyskaniem określonego kapitału finansowego i po zrealizowaniu tego celu zamierzają wrócić do kraju. Co 12 badany zakładał powrót w określonym czasie – nawet w sytuacji niepełnej realizacji przyjętego planu, natomiast niemal połowa badanych nie była w stanie określić dokładnego terminu przyjazdu na stałe do ojczyzny. Można przypuszczać, że istotnym czynnikiem ważącym na decyzjach tej grupy respondentów będzie ogólna sytuacja ekonomiczna w kraju przyjmującym względem analogicznych warunków w Polsce. Ponad 28% badanych deklarowało brak planów związanych z powrotem do ojczyzny – w przypadku wielu przedstawicieli tej grupy można uznać, iż ich centrum życiowe uległo trwałemu przemieszczeniu poza Polskę, a ewentualna reemigracja pozostaje odległym planem związanym ze spędzeniem emerytury w kraju przodków.

Z przeprowadzonych badań wynika zatem, że proces równoważenia niekorzystnych skutków demograficznych związanych z odpływem migracyjnym znaczącej części młodszej populacji z obszarów wiejskich może zostać odroczony w czasie, istniejąca zaś luka pokoleniowa ma

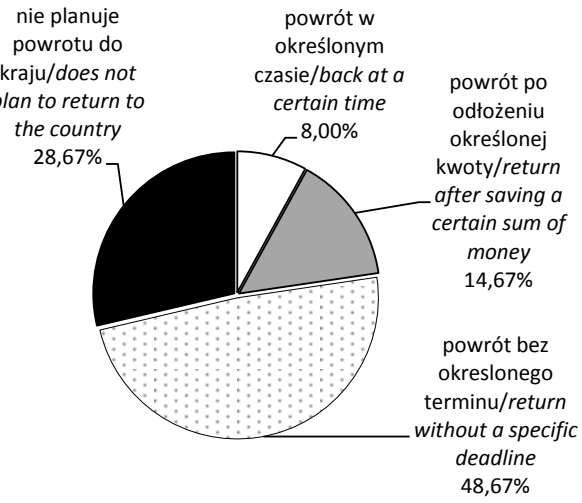
nie planuje powrotu do kraju/*does not plan to return to the country*
28,67%
powrót w określonym czasie/*back at a certain time*
8,00%
powrót po odłożeniu określonej kwoty/*return after saving a certain sum of money*
14,67%
powrót bez okreslonego terminu/*return without a specific deadline*
48,67%

Rysunek 4. Horyzont czasowy przebywania na migracji
Figure 4. Time horizon of the immigration
Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych
Source: own study based on survey research

szansę – przynajmniej częściowo – zminimalizować swoje rozmiary dzięki napływowi do Polski migrantów zarobkowych ze wschodu (głównie zachodnich obwodów Ukrainy).Dotychczasowe badania dowodzą, że znacząca część tych przemieszczeń dotyczy głównie największych ośrodków miejskich, choć w przypadku pojawiania się okresowo zwiększonego popytu na pracę fizyczną w sektorach związanych z rolnictwem niedobory siły roboczej uzupełnia znacząca grupa pracowników sezonowych pochodzących z przedmiotowych obszarów.

Trzeba jednakże pamiętać, iż trwały rozwój lokalny musi być oparty na stabilnym kapitale ludzkim. Dokonywana przez pochodzących ze środowisk wiejskich migrantów akumulacja kapitału finansowego doprowadzi do poprawy funkcjonowania tych terenów tylko wówczas, gdy tendencje w zakresie przepływów zasobów ludzkich ulegną odwróceniu. Proces ten musi dotyczyć nie tylko doraźnej poprawy sytuacji na rynku lokalnym, związanej z napływem środków w postaci *remittances* i wystąpieniem efektu mnożnikowego, ale winien dotyczyć także trwałego powrotu na pobyt stały migrantów i ich rodzin oraz inwestowania środków finansowych i wykorzystywania doświadczeń oraz kontaktów zdobytych w trakcie pobytu na migracji.

Podsumowanie

Przedstawiona analiza wskazuje na istotne znaczenie migracji powrotnych w procesie rozwoju obszarów wiejskich dotkniętych znaczącym odpływem migracyjnym związanym z falą migracji poakcesyjnych. Znaczący potencjał migrantów przebywających aktualnie za granicą może być z powodzeniem wykorzystywany dla poprawy warunków funkcjonowania terenów peryferyjnych oraz naprawy zdeformowanej struktury demograficznej. Proces ten w ocenie wielu badaczy przedmiotu będzie jednak – w przeciwieństwie do dynamicznych zjawisk dotyczących odpływu zasobów ludzkich – zachodził stopniowo, przy założeniu stopniowej poprawy funkcjonowania gospodarki naszego kraju i zmniejszaniu się dysparytetu dochodowego pomiędzy Polską a krajami stanowiącymi tradycyjne cele migracji zarobkowych.

Literatura

Brol Ryszard. 1998. „Rozwój lokalny – nowa logika rozwoju gospodarczego". *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu* 785: 11-15.

Brzozowski Jan, Marek Szarucki. 2010. „Ekonomiczne skutki transferowania zarobków przez emigrantów". *Gospodarka Narodowa* 3: 64-65.

Cymanow Piotr. 2010. „Ekonomiczne skutki migracji młodzieży na obszarach wiejskich". *Zeszyty Problemowe Postępów Nauk Rolniczych* 556 (2): 531-539.

Duszczyk Maciej. 1999. „Swoboda przepływu pracowników – dylematy związane z integracją Polski z Unią Europejską". *Studia Europejskie* 2: 91-104.

Górny Agata, Paweł Kaczmarczyk. 2013. *Uwarunkowania i mechanizmy migracji zarobkowych w świetle wybranych koncepcji. Seria: Prace Migracyjne nr 49.* Warszawa: Instytut Studiów Społecznych, Uniwersytet Warszawski.

Hirszfeld Ziemowit, Paweł Kaczmarczyk. 1999. *Ekonomiczne i społeczne skutki migracji na poziomie mikrospołecznym. Seria: Prace Migracyjne nr 21.* Warszawa: Instytut Studiów Społecznych, Uniwersytet Warszawski.

Hryniewicz Janusz. 2000. „Endo- i egzogenne czynniki rozwoju gospodarczego gmin i regionów". *Studia Regionalne i Lokalne* 2 (2): 53-77.

Kluba Jolanta. 2010. „Zarządzanie migracją – wyzwanie dla polityki regionalnej?". *Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas, Zarządzanie* 1: 33-34.

Parysek Jerzy. 1995. Rola samorządu terytorialnego w rozwoju lokalnym. [W] *Rozwój lokalny: zagospodarowanie przestrzenne i nisze atrakcyjności gospodarczej*, red. J. Parysek, 37-56. Warszawa: PWN.

Szewczuk Adam, Magdalena Kogut-Jaworska, Magdalena Zioło. 2011. *Rozwój lokalny i regionalny. Teoria i praktyka*. Warszawa: CH Beck, 14.

Sztando Andrzej. 2013. „Bariery zarządzania strategicznego rozwojem lokalnym związane z cechami osobowymi lokalnych władz". *Prace Naukowe Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu* 284: 19-30.

Winiarski Bolesław. 1976. *Polityka regionalna.* Warszawa: PWE, 1-225.

Summary

The analysis presented points to considerable significance of return migrations in the process of the development of rural areas affected with high depopulation as a consequence of emigration after the access to the EU. Considerable potential of the migrants who are currently abroad may be successfully used to improve the functioning of peripheral areas and to repair the deformed demographic structure. Permanent local development must be based on stable human capital. Accumulation of financial capital performed by migrants from rural areas will contribute to the improvement of such areas only when trends related to the movement of human resources are reversed. This process must be related not only to the ad hoc improvement of the situation on the local market as regards the inflow of funds in the form of remittances and the presence of the multiplier effect, but should also be related to the permanent return of migrants and their families as well as investment of fixed assets and using the experience and contacts from abroad.

Adres do korespondencji
dr inż. Piotr Cymanow
Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kołłątaja w Krakowie
Wydział Rolniczo-Ekonomiczny, Zakład Ekonomiki i Organizacji Rolnictwa
al. Mickiewicza 21, 31-120 Kraków
tel. (12) 662 43 29
e-mail: p.cymanow@ur.krakow.pl